

חובת הגילוי של המרצים למשפטים

החינוך המשפטי צריך לחשוף בשיטתיות את הנחות היסוד הערכיות, הגלויות והסמויות, של השיטה המשפטית בכלל ושל עמדות משפטיות ספציפיות בפרט, ולהעניק לסטודנטים ולחברה בכללותה כלים שיאפשרו להם לבקרן ולהעריכן

שחר ליפשיץ

בערכים ואינו מושפע מערכיהם של המחנכים. השאלה האמיתית הניצבת בפני הפקולטות למשפטים אינה אפוא אם **ראוי** לשלב ערכים בחינוך המשפטי, אלא **כיצד** יש להתמודד עם ההיבט הערכי של המשפט.

לדעתי, הממד הערכי של המשפט צריך להתבטא בכל ארבעת התפקידים המרכזיים של הפקולטות למשפטים בישראל, ואלה הם: מרכז אקדמי; בית ספר להכשרה מקצועית של עורכי דין; סוכנת של ערכי המשפט בחברה דמוקרטית; מוסד קהילתי-ציבורי ישראלי.

בתפקידה כמרכז אקדמי הפקולטה למשפטים אמונה בראש ובראשונה על השגת דעת ועל הנחלתה. מאחר שהמשפט עמוס בערכים, על החינוך המשפטי לחשוף בשיטתיות את הנחות היסוד הערכיות, הגלויות והסמויות,

האם ראוי שחינוך אקדמי בכלל וחינוך משפטי בפרט ינחיל ערכים, או שעל האקדמיה המשפטית בישראל להתמקד בהענקת ידע ובהכשרה מקצועית? האם עיסוק בהיבט הערכי של המשפט מחייב לקדם מערכת ערכים מסוימת? עד כמה השקפת העולם של המרצה יכולה להשפיע על תוכני ההוראה? מהן הסכנות הטמונות בחינוך משפטי ערכי וכיצד ראוי להתמודד עימן? בתקופה האחרונה סערה מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל בנושאים אלה בכמה הזדמנויות והקשרים.

התשובה לשאלה אם החינוך האקדמי-משפטי צריך לכלול גם חינוך ערכי היא חד-משמעית: כשם שלא תיתכן מערכת משפטית נייטרלית שאינה מונעת באופן גלוי או סמוי מהשקפות עולם ומערכים, כך גם לא ייתכן חינוך אקדמי בכלל וחינוך משפטי בפרט שאינו עוסק

פרופ' שחר ליפשיץ, דיקן הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת בר-אילן

בניגוד לסיסמה הדוחה שבה משתמשים לפעמים משווקים של קבוצות דיור, "לגור עם אנשים כמוך", על הפקולטה למשפטים להוות מקום מפגש אינטלקטואלי לאנשים בעלי השקפות עולם שונות החולקים את האחריות למדינת ישראל ולקהילה שבה הם חיים

טים אמור להשפיע על החינוך הערכי הניתן בה בשני אפיקים מרכזיים: האפיק האחד מתבטא בחובת הפקולטה להכשיר משפטנים שלצד קידום הקריירה האישית שלהם יחוו מחויבות לתרום לקהילה שמתוכה צמחו. משום כך משקיעות פקולטות רבות למשפטנים משאבים רבים בחינוך הקליני (ובפקולטה למשפטנים באוניברסיטת בר־אילן החינוך הקליני אף נקבע כמקצוע חובה). לצד התרומה הישירה של הפעילות הקלינית ליחידים ולגופים הנזקקים לשיִר ותיה היא משמשת התנסות המכוננת את הזהות המקצועית של המשפטנים העתידיים. האפיק השני מתבטא בכך שלצד הדיון האוניברסיטלי העקרוני, ראוי שחלק ניכר מן החינוך ומן המח-

קר בפקולטות למשפטנים יכוון לקהילה שבה נטועה הפקולטה ולערכיה. למשל, לאור מדיניות הקידום הרווחת כיום בחלק ניכר מן המוסדות להשכלה גבוהה, מלומדים בתחום החוקתי מתומרצים להת־מקד בכתובה ובמחקר מן הסוג הרווח בכתבי העת האמריקאיים, העוסקים רבות במבנה הפדרלי של ארצות הברית ובמשקל בפרשנות החוקה של כוונת האבות המייסדים (של האומה האמריקאית כמובן). המחויבות הקהילתית של מלומדים ישראלים צרי־כה להניע אותם להוסיף לדיון החוקתי האוניברסיטלי

של השיטה המשפטית בכלל ושל עמדות משפטיות ספציפיות בפרט, ולהעניק לסטודנטים ולחברה בכ־ללותה כלים שיאפשרו להם לבקרו ולהעריכו. משום כך במרבית הפקולטות למשפטנים כיום, הדיון בת־פיסות היסוד המוסריות, הפוליטיות או החלוקתיות של הסדרים משפטיים שונים אינו מגודר בקורס בפילוסופיה של המשפט, אלא הוא חלק אינטגרלי מההוראה. כך למשל, כמורה לדיני חוזים אני עוסק רבות בדרך שבה שינויים בתפיסת הכלכלה, האדם והחברה מעצבים את דיני החוזים בזמננו. גם בכובעי השני כמורה לדיני המשפחה אני מכוון לניתוח של המתח בין תפיסות העומק הערכיות של הדין הדתי ושל הדין האזרחי בנושאים של פרט וקהילה ושוויון מגדרי.

בתפקידה השני כבית ספר מקצועי על הפקולטה למשפטנים ליתן ביטוי ממשי לממד הערכי. בפר־על פועלים תדיר מעצבי המשפט בהשפעתם של תפיסות וטיעונים ערכיים. מכאן שגם מההיבט של ההכשרה המקצועית, ניתוח שיטתי וביקורתי של תפיסות העומק הערכיות העומדות בבסיס עמדות משפטיות שונות מקנה לעורכי הדין העתידיים כלי יקר ערך. כלי זה יכול לשמש אותם לחיזוי מגמות משפטיות קיימות ולשכנוע מעצבי משפט לאמץ עמדות משפטיות בהתבסס על מערכת ערכית אל־רנטיבית. יש לדחות את ההבחנה הרווחת בין שיטת לימוד דוקטרינרית, הנחשבת למעשית, ובין שיטת לימוד תאורטית, הנחשבת לעיונית ולמופשטת. בעיניי צדק נשיא בית המשפט העליון לשעבר פרופ' אהרן ברק כשאמר שאין דבר מעשי יותר מתאוריה טובה.

אשר לתפקידה השלישי של הפקולטה למשפ־טים כסוכנת של ערכים משפטיים דמוקרטיים, אני סבור כי במשפט בכלל או למצער במשפט של מדי־נות דמוקרטיות טבועים ערכים של צדק פרוצדורלי ומהותי, זכות טיעון, היעדר משוא פנים, שוויון וכ־בוד האדם. על הפקולטה למשפטנים לשמש סוכנת פעילה להנחלת הערכים הללו, ובד בבד לעודד ויכוח נוקב על משמעותם ועל תוכניהם.

ולבסוף, הפקולטה למשפטנים אינה רק מגדל שן אקדמי אלא גם מוסד הנטוע בתוך הקהילה, מחויב לה ושואב ממנה חלק ניכר ממעמדו, מסמכותו וממשאביו. ההיבט הקהילתי של הפקולטה למשפ־

גם דיון פרטיקולרי בסוגיות היסוד העולות מהגדרתה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, בתהליך הראוי לכינונה של חוקה בישראל ובאתגרים החוקתיים המיוחדים שהחברה הישראלית כחברה רבת-תרבותית משוסעת ניצבת בפניהם. בפקולטה למשפטים של אוניברסיטת בר-אילן אנו שוקדים על הקמת מרכז מחקרי וחינוכי שיעסוק במשפט, ביהדות ובדמוקרטיה ובהשפעותיהם על הציבוריות הישראלית.

הקריאה לעיסוק אקדמי בשאלות היסוד ובדילמות הקיומיות המסעירות את החברה והמשפט בישראל אינן משמעה אימוץ של התשובות הרווחות לשאלות הללו בציבור. אין משמעה גם תמיכה בעמדות הרשמיות של המדינה ומתן גושפנקה משפטית לפעולותיה באמצעות הנפקת חוות דעת משפטיות עם תוכן כשרות של האקדמיה. הדיון הערכי בתפיסות היסוד של החברה הישראלית חייב להיות ביקורתי, מאתגר, לעיתים חתרני, ובוודאי פתוח למגוון של דעות ומסקנות. אקדמיה מגויסת מחטיאה את תפקידה ובאופן אירוני גם חותרת תחת מעמדה, שכן היא מאבדת את מהימנותה. לכן הדיון הערכי בפקולטה למשפטים חייב להיות ביקורתי.

זהו בדיוק תפקידה הקהילתי של הפקולטה. עם זאת אין מדובר בדיון ערכי מנותק ותלוש, אלא בשיח המחובר לדילמות המיוחדות של הקהילה שבה הפקולטה נטועה ושבתוכה היא פועלת.

עד כה טענתי בתוקף כי חינוך משפטי ערכי איננו רק בלתי נמנע אלא גם נדבך חיוני בהגשמת התפקידים השונים של הפקולטה למשפטים. עם זאת אין להתכחש לכך שהגבול בין חינוך משפטי ערכי לגיטימי לבין אינדוקטרינציה – הטפה ושימוש לרעה בכוח של מרצה או קבוצת מרצים לצורך הנהלת השקפותיהם – הוא גבול דק. חשש זה מוליך רבים להתנגד לעצם השילוב של הדיון הערכי בחינוך האקדמי בכלל ובחינוך המשפטי בפרט, ולחלופין לדרוש את הידוק הפיקוח השלטוני על הערכים ה-

למדים במוסדות האקדמיים. כאמור, ההצעה הראשונה של אותם מבקרים אינה אפשרית ואף אינה ראויה, ואילו ההצעה השנייה נראית לי מסוכנת ביותר. מגבלת המקום של רשימה זאת אינה מאפשרת הצגת משנה סדורה בסוגיה מורכבת זו. לפיכך אסתפק הפעם בפריסה קצרה של ארבעה עקרונות פעולה שהשילוב ביניהם עשוי להקהות את החששות שהועלו, מבלי ליצור מצב של שפיכת התינוק עם מי האמבט. עקרונות אלה הם (1) חופש אקדמי כערך מכוון; (2) אזהרה עצמית מפני שימוש לרעה בכוח; (3) כינונה של קהילה פלורליסטית; (4) עיצוב מערכי בקרה פנימיים.

חופש אקדמי כערך מכוון – החופש האקדמי הוא נשמת אפה של האקדמיה וערך מכוון בפעילותה. הוא המאפשר לה לפעול כסוכן בלתי תלוי של פיתוח הדעת ומקנה לחברה אפשרות לבחון את הנחות היסוד שלה ואת ערכיה. משום כך על הפקולטה למשפטים להימנע מהתערבות בשיקול הדעת של המרצים בתכנים האקדמיים הערכיים הנלמדים בקורסים שלהם, ועל רשויות השלטון להימנע מהתערבות בתכנים האקדמיים הערכיים הנלמדים באקדמיה.

בעוד שבעבר רוב מוחלט של המרצים והסטודנטים בפקולטה למשפטים בבר-אילן היו דתיים, כיום רוב הסטודנטים וכמחצית מן המרצים אינם מגדירים את עצמם כדתיים, והפקולטה מתנאה בגיוון האנושי ובדיאלוג המפורה בין בעלי עמדות שונות

קהילה פלורליסטית – על החינוך המשפטי לא מופקדים מרצים יחידים אלא קהילה רחבה של מרצים. דווקא בשל החשש המוצדק מהתערבות בחופש האקדמי של המרצים היחידים, על האחראים לתוכנית הלימודים ובראשם מנהיגי הפקולטות לוודא שקהילת המרצים ותוכנית הלימודים יספקו סביבה ערכית פלורליסטית, שתחשוף את הסטודנטים למגוון של ערכים והשקפות עולם המשתקפים במשפט. עלינו להזהיר את עצמנו מפני קביעת מנגנוני קליטה, קידום וסוציאליזציה שיוליכו לשכפול עצמי ולמונרליטיות רעיונית. בניגוד לסיסמה הדוחה שבה משתמשים לפעמים משווקים של קבוצות דור, "לגור עם אנשים כמוך", על הפקולטה למשפטים להיות מקום מפגש אינטלקטואלי לאנשים בעלי השקפות

עולם שונות החולקים את האחריות למדינת ישראל ולקהילה שבה הם חיים. בהקשר זה חלה בפקולטה למשפטים באוניברסיטת בר-אילן תפנית מהותית בעשור האחרון: בעוד שבעבר רוב מוחלט של המרצים והסטודנטים היו דתיים, כיום רוב הסטודנטים וקרוב למחצית מן המרצים אינם מגדירים את עצמם כדתיים, והפקולטה מתגאה בגיוון האנושי ובדיאלוג המפרה והמכבד בין בעלי עמדות שונות. אכן, אמר נה דתית אינה מכתביה בהכרח את מכלול הערכים של המחזיקים בה. קשה לי לחשוב אפילו על היבט ערכי מהותי אחד הנוגע למשפט שיש בו קונצנזוס בין המרצים הדתיים בפקולטה הנובע ממחויבותם לקיום מצוות. עם זאת, בגיוון האנושי של המרצים והסטודנטים יש כדי לסמל את אופיה הפלורליסטי של הפקולטה למשפטים בבר-אילן ואת שאיפתה שהחברים בקהילתה לא יצטרפו אליה כדי ללמד וללמוד עם אנשים כמוהם.

אזהרה עצמית מפני שימוש לרעה בכוח – המבנה האקדמי שבו מרצים מבוגרים, מומחים בתחומם הניחנים בדרך כלל ביכולת רטורית גבוהה, ניצבים אל מול סטודנטים הנמצאים בתחילת דרכם המקצועית ותלויים במרצים לצורך קידומם

האישי, מקנה כוח רב למרצים באופן טבעי. החופש האקדמי מעצים כוח זה, ועל המרצים להישמר שלא לנצל לרעה. עלינו להבחין בין דיון הכרחי בקלפים פתוחים בהיבטים הערכיים של המשפט, ובכלל זה חשיפת עמדתו הערכית של המרצה בסוגיה הנדונה, ובין אינדוקטרינציה של הסטודנטים וניצול הבימה והכוח של המרצה להנחלת השקפת עולמו. ודאי שעלינו להקפיד על הצגה הוגנת של מגוון העמדות הקיימות, לעודד את הסטודנטים שלא לקבל את דברי המרצים כאמת יחידה ולהקפיד על כבוד אנושי עמוק לכל המשתתפים בדיון האקדמי.

עיצוב מערכי בקרה פנימיים – חרף הסכנות לשימוש לרעה בחופש האקדמי על ידי מרצים יחידים, אני משוכנע כי הסכנות הגלומות בפיקוח שלטוני על

התכנים האקדמיים חמורות יותר. אולם דווקא אלה שבשם החופש האקדמי טוענים בצדק נגד התערבות שלטונית פוליטית חיצונית בתכנים האקדמיים, חייבים לפעול לכך שהאקדמיה בכלל והפקולטות למשפטים בפרט יפתחו אתוס ומבנים ארגוניים פנימיים שיבטיחו צמיחה של קהילות פלורליסטיות וימנעו שימוש לרעה בכוח.

בנקודה זו מסתמנת מגמה בעייתית. בשנים האחרונות הוטחו באקדמיה הישראלית טענות נגד תכנים לא מאוזנים בתוכניות ההוראה של יחידות אקדמיות שונות והשתקה של דעות שלא עלו עם הבון-טון המקובל. על רקע הטענות הללו חווים רבים באקדמיה הישראלית רדיפה מצד גופים פרטיים ולעיתים אף מצד רשויות השלטון. דומה כי תחושה זו הולכה חלק מן האקדמיה לצופף שורות ולהתנגד לכל דיון ציבורי או פנים-מוסדי בתכנים הערכיים הנלמדים ביחידות אקדמיות שונות ובגיוון העמדות שלהן נחשפים הסטודנטים.

כאמור, החופש האקדמי הוא ערך מכונן של חיי האקדמיה. לכן מן הראוי להימנע לחלוטין מהתערבות פוליטית בתכנים אקדמיים. יתרה מזו, גם כאשר היא מתווכת על ידי גופים מקצועיים

אוטונומיים לכאורה, התערבות שלטונית בתכנים אקדמיים צריכה לשמש מוצא אחרון במקרים נדירים, וזאת רק לאחר שכשלו כל האמצעים האחרים. חרדה ותחושת נרדפות, מובנות ככל שיהיו, אינן פוטרות את האקדמיה הישראלית ואת האקדמאים כיחידים מן החובה לבדק בית ולפיתוח אתוס פנימי שיעודד מערך מתמיד של ביקורת עצמית. זה יבטיח כי החופש האקדמי יוליך להעמקת הידע, לכינון דיאלוג ולהעשרה של מגוון הדעות והערכים בעולמנו, ולא חלילה להצרתם. אני מקווה כי רשימה זו תתרום לשיח על הדרכים המוסדיות לפיתוח אתוס ולקיום בדיק בית פנימי כפי שתואר, מבלי לפגוע בחופש האקדמי ובחופש הביטוי של המרצים כיחידים.

**חרדה ותחושת נרדפות,
מובנות ככל שיהיו, אינן
פוטרות את האקדמיה
הישראלית ואת האקדמאים
כיחידים מן החובה לבדק בית
ולפיתוח אתוס פנימי שיעודד
מעריך מתמיד של ביקורת
עצמית. כך יוליך החופש
האקדמי להעמקת הידע**